

Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 17, No. 34, Winter 2019

**The reflection of national epics in Elhami
Kermanshahi's Shahednameh***

Houshang Mohammadi Afshar¹
Seyyed Amir Jahadi Hosseini²
Mohammadreza Yaghoubi Chatroudi³

1. Introduction

The Iranian religion changed after Islam, but some of their national and religious beliefs remained in the form of mythology and epics in the people's culture, and later appeared in Shahnameh and other texts. Ferdowsi has not seen any conflicts between being a Muslim and Shiite and preserving the ancient glories of the Iranian people and adhering to the national identity, and with his knowledge and intelligence he has achieved a wise balance between the prehistoric Iran culture and the Islamic culture (Afshari, 2000: 30).

The most influential religious epic is the Ashura incident that affects Iranian Muslims, whether consciously or unconsciously, they establish a balance between this event and their past culture.

This process continues with the Qajar government and the importance they gave to Ta'zieh and religious poems. And many influential Ashurahi poems have been written in this period.

---

*Date received: 27/07/2017

Date accepted: 29/09/2018

Email:

h.afshaar@gmail.com

1. Assistant professor of Persian language and literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran (Corresponding author).

2. Assistant professor of Persian language and literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran.

3. M.A. Graduate of Persian language and literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Iran.

This research is an attempt to investigate the reflection of the elements of the national epic of Iran in the epic-religious poem book of Shahednameh by Elhami Kermanshahi, who viewed Imam Hussein's uprising as an epic.

Elhami is known as "Hosseini Ferdowsi", and this name is given in the works of his contemporaries and fellow citizens. Writing this religious poem, Elhami is without a doubt one of Ferdowsi's greatest followers. He has beautifully established this proportion between the Iranian Shia, who loves Hussein ibn Ali (AS) with Iranian nationality (ibid: 28).

This great poet known as "King of Karbala's Ferdowsi" or "Husseini Ferdowsi" passed away on 1946.

He was initially a common man and being inspired to write a Masnavi, is also very considerable. If we do not hesitate about the dream of Mirza Ahmad ibn Rustam and his inspiration to write about the Third Imam of the Shiites (AS), the creation of a work with the epic side and that imitating Hakim Abolqasem Ferdowsi, is highly notable. . As we know, this style has a background in the history of Persian literature. We read the story of the changing nature of poets such as Nasir Khosrow and Sanai, and the inspiration in sleep (whether real or not), and the cutting off of material realities and turning to spiritual realities, but the story of being inspired to write an epic has a low profile and, as far as we know.

This again reveals the mystery of the survival of Shahnameh by Ferdowsi, which inspires Iranians in the creation of religious works, both in the dream and in the awakening.

2. Methodology

The research methodology is descriptive-analytic and based on the library method.

After introducing Ferdowsi's style in Shahnameh and the quality of the application of the epic elements of Shahnameh, the reflection of this method in Shahednameh by Elhami Kermanshahi as religious epic is discussed.

3 Discussion

Elhami Kermanshahi has been very much inspired by Hakim Abulghassem Ferdowsi in writing his poem; As if he had assumed for himself not to leave the scope of Shahnameh and to follow exactly the master of the Tous. One can refer to Elhami as one of Ferdowsi's best and most loyal ambassadors, whether in terms of form and type of literature, or in terms of choosing words and describing epic and battle scenes.

In what follows, some of the similarities of Shahednameh and Shahnameh are mentioned:

The use of weapons and ammunition:

In Shahednameh, like Shahname, we encounter so many cases of referring to weapons used at war.

Vocabulary:

There are many vocabularies of Shahnameh used in Shahednameh, such as: Dezhm, Abnous, Palhang, Badafreh, Angesht, Espahbod, Sandors, Bivar, Koupal, Fetrak, Hozhabr, Khoaligaran, Bargastovan, Khaftan, Bighareh, Bijadeh, Charmeh, ♣

Some of these words have been frequently used in Shahednameh, such as: "Binandeh". This word means "eye" in Shahnameh and although it has become obsolete in Elhami's time, it is used again with a high frequency and with the same meaning.

Similie:

According to the necessity of poetry and its epic style and description of the battle scenes, beautiful and artistic similies are used, which are more imitative of Shahnameh, and there are, of course, some innovative ones. The followings are some examples:

"Be Kerdare Baad", "Daryaye Simab", "Almasgoun", "Kan Bedakhsh", "Rakhshandeh Bargh and Khoroushandeh Bargh", "Daryaye Atash", "Azargashsb", "Baad Damaan", "Shir Dezhagah", "Daryaye Simab", "Ezhdehaye Kalim", "Mahe No", ♣

4. Conclusion

Shahednameh or Bagh Ferdows by Elhami Kermanshahi is a long, coherent, poetic narrative of the life of the third Imam of Shiite, Hussen ibn Ali (AS). This narration begins with the advent of Muawiya's death and Imam

Hussein's (AS) decline of allegiance to his son, commemoration of the events of Karbala and the martyrdom of Imam and his followers and the captivity of his family until his return to Medina. The poet recounts this incident in a coherent narrative project, and this narrative never goes away from the mainstream.

Some of Shahednameh's epic elements:

Marvels

The hero of the epic, with its extraordinary actions, provokes the reader's sense of wonder and awe. Things like killing monsters, divs, lions, dragons, long and one-off battle with a massive army that is not normally made by ordinary humans. Aristotle writes about why marvels play an important role in the epics: "Extraordinary affairs, of course, are a source of pleasure and acceptance, and the proof of the proof of it is that all people when they want to quote and narrate an incident, add something to it to make it enjoyable and acceptable" (Aristotle, 1974: 106).

The context of Shahednameh is religious and historical, so we should not expect marvels in it, yet we encounter some.

Exaggeration or Hyperbole

This Kermanshahi poet has used exaggeration over other literary techniques and this has increased the epic value of his poem. The remarkable point is that these exaggerations are not claimed and inappropriate, and they are in the normal course of the story language and are often artistic.

Prophecy

In Shahednameh, some prophecies occur in the dream world. When it is quoted from the Prophet of Islam (PBUH) and Alin inb Abi Taleb (AS). In the fourth street, Mokhtar becomes aware of future through Soroush.

Rodomontade

In the rodomontade of Ashura, the introduction of their name and descent, their religious beliefs and ethical traits, expressing their battling power and calling on their opponent, and blaming the opponent is the criterion of good and bad.

Elhami also beautifully portrays these spells in the illustration of the battles.

Revenge

This feature is also used in religious epics. In his religious epic, the poet dedicates his book "The Fourth Street" to the uprising and the taking revenge for the martyrs of Karbala.

Ferdowsi's Shahnameh is one of the most valuable sources of Persian language and the mirror of epic elements of Iran. One can clearly see its dominance over all the epic works after that. The effect of the ethical and religious attraction of Shahnameh has caused some poets to pay attention to wars and religious events, and epic stories with religious themes.

Shahednameh or "Four Streets of Heaven" has been written with a fine style, narrating the Ashura and Imam Hossein's uprising, imitating Ferdowsi's Shahnameh. Elements of Iranian national epic are evident in this poem, such as battle, marvels, exaggeration, prophecy, rodomontade, revenge and narration.

Keywords: Epic, Shahnameh, Religious Epics, Shahednameh, Elhami Kermanshahi

References [In Persian]:

- Afshari, M. (2011). *A search in the history of managheb-khani and references to alinaame manzooome*. Aaineh mirass journal. Two special chapters of bibliography , book criticism, text information. New era, 8th year, appendix #20, p 7-33
- Aristotle. Translated by Zarrinkoub, A. (1975). *The art of poetry* (Fourth ed.) . Tehran: Translation and Book Publication Agency.
- Bahaar, M. (1977). *Ba'haar va adabe farsi*. collection of 100 articles by Bahaar, M. (Second ed.). Tehran: Pocket books with the cooperation of Franklin.
- Dehkhoda, A. (1952). *Dictionary*. Under the supervision of Moein, M. PhD. Tehran: Tehran University
- Divaanbeigi Shirazi, S. (1986). *Hadigha al sho'ara* (second vol.) . Corrected, completed and annotated by navaaei, A. Tehran: Zarin
- Ferdowsi, A. (2013). *Shahnameh*. By efforts of Khaleghi, M. (fourth ed.) . 8 volumes. Tehran: the Great Islamic Encyclopedia
- Homaei, J. (2003). *Art of Rhetoric and figures of speech* (Twentieth ed.) Tehran: Homa
- Kafi, Gh. (2013). *Sharhe manzooemeh zohr* (second ed.) . Criticism and analysis of Ashoora poems from beginning until today. Tehran: Ashoora
- Kermanshahi, E., & Ibn Rostam, A. (2016). *Shahednameh* a written narrative of Seyed O Shohada's uprising. By the efforts of Ensani, A. Tehran: International Printing and Publication.

- Kermanshahi, E., & Mirza Ahmad (2001). *Divan* a lyrical description of karbalaa s epic in the style of Shahnameh. Introduction, Correction and Research by Golban, M. Introduction, Correction and Research by Islam-pnah, O. Tehran: Mirase-maktoob.
- Kermanshahi, E., & Ibn Rostam, A. (2011). *Shahednameh* from Imam Hossein to Mokhtar . By the efforts of Ensani, A .Tehran: Monir
- Modabbari, M. (2002). *History of saaghi-naame soraayi*. Proceedings of Raji kermani, M. Commemoration. By the effort of Talebian, Y. Kerman: Community of cultural arts and honors and Kermani, E.
- Mohammadi-afshar, H. *Reflecion of national epic in poems of mas'ood sadr*. Iranian studies journal, department of Literature and Humanities of Shahid Bahonar University of Kerman, 9th year, 7th issue spring of 2011
- Mousavi, S., & Mohammadi dahchashmeh, H. (2016). *Reflection of national and epic Myths in the poems of Iran-Iraq War*. Publication of resistance literature of Shahid Bahonar University of Kerman. 12th issue, spring and summer
- Razmjou, H. (1990). *A perfect and ideal human in Persian epic and mystical literature*. Tehran: Amirkabir
- Razmjou, H. (2003). *Iranian epic literature* (first vol.) . Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies
- Royani, V., & Farzishoob, M. (2016). *Study of shahnaame's effect on Mashhadi, B.'s hamleh-e heydari*. Jostarhaye adabi journal. Ferdowsi University of Mashhad, 1970, issue of 189, summer, pages 113-139.
- Safaa, Z. (2005). *Epic storytelling in Iran* (third ed.) . Tehran: ferdows
- Sarami, GH. (1990). *From the color of flower to the thorns pain*. (Morphology of Shahnameh s stories). Tehran: Scientific and Cultural
- Shamisa, S. (2015). *Literary criticism* (second print of third ed.) . Tehran: Mitra
- Shamshirgarha, M. (2011). *Stylistic study of religious epics in Persian literature*. History of Literature Journal, issue 64.
- Tajrobehkar, N. (1972). *Style of poetry in the Qajar dynasty*. Tehran: Toose

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هفدهم، شماره سی و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

بازتاب حماسه ملی در شاهنامه الهامی کرمانشاهی*

دکتر هوشنگ محمدی افشار (نویسنده مسئول)^۱

دکتر امیر جهادی حسینی^۲

محمدرضا یعقوبی چترودی^۳

چکیده

شاهنامه فردوسی همواره به صورت یک جریان فرخنده فرهنگی و ادبی تا به امروز ادامه و استمرار داشته و به عنوان یک منبع ارزشمند از عناصر اسطوره‌ای و حماسی ایران، بر آثار حماسی پس از خود، بویژه منظومه‌های مذهبی تأثیر فراوان گذاشته است. در دوره قاجار به دلیل نهضت بازگشت ادبی و وقوع انقلاب مشروطه و تحولات آن، منظومه‌های حماسی فراوانی با موضوع عاشورا سروده شده. یکی از منظومه‌های حماسی-مذهبی مهم این عصر، شاهنامه الهامی کرمانشاهی است که با تقلید از حماسه ملی ایران به شرح وقایع کربلا پرداخته است. در پژوهش حاضر، کیفیت بازتاب حماسه ملی ایران در شاهنامه، بررسی و میزان تأثیرپذیری این منظومه از دیدگاه زبانی، بیانی، ادبی و فکری و وجوه شباهت و میزان تقلید و ابتکار گوینده آن به شیوه کتابخانه‌ای، بر اساس فن تحلیل و توصیف محتوا معرفی می‌گردد. هدف از این جستار، معرفی یکی از منظومه‌های حماسی مذهبی است که از جنبه لحن و بیان، بیشترین تأثیر را از شاهنامه پذیرفته است. حاصل دستاوردهای پژوهش، بیان کیفیت بازتاب عناصر حماسی شاهنامه، از جمله: اغراق و مبالغه، خرق عادت، پیشگویی و مفاخره قهرمانان در میدان نبرد است که شاهنامه الهامی یکی از موفق‌ترین منظومه‌های مذهبی در بیان این ویژگی‌هاست.

واژه‌های کلیدی: حماسه، شاهنامه، حماسه‌های مذهبی، شاهنامه، الهامی کرمانشاهی.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۷/۰۷/۰۷

h.afshaar@gmail.com

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۵/۰۵

نشانی پست الکترونیک نویسنده مسئول:

۱. استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

۲. استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

۳. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران.

۱. مقدمه

با روی کار آمدن حکومت قاجار و ثبات حکومت مرکزی، آرامش نسبی در ایران برقرار می‌شود و ادبیات بعد از دوران پر آشوب فترت، که مجالی برای هنر و شعر باقی نگذاشت، به رونق مطلوبی می‌رسد.

علاقه‌مندی شاهان قاجاری و به تبع آنان، شاهزادگان به شعر، یکی از دلایل رونق ادبیات در این دوره است. برخی شاهان قاجار برای رقابت با دستگاه غزنوی، به وسیله ثروتی که از خزاین افشاریه و زندیه به ارث برده بودند، بساط شاعرپروری را رواج دادند. از هفت پادشاه قاجار، چهار نفرشان شاعر بودند. (تجربه کار، ۱۳۵۰: ۴۲-۴۱)

نویسنده کتاب ناسخ التواریخ اسامی یکصد و چهل و هشت نفر از پسران و دختران فتحعلی شاه را با جزئیات در کتاب خود می‌آورد. (سپهر، ۱۳۷۷، ج ۱: ۵۵۱-۵۲۳) می‌توان گفت این شاهزادگان با مناصبی که داشتند، با تقلید از پدر خود به نوعی باعث رواج شعر درباری شدند.

لزوم تتبع و دقت نظر در دیوان‌های شاعران توانمند اول ادب فارسی و نهضت بازگشت، اعتقادات مذهبی پادشاهان قاجار و اتفاقات مذهبی این دوره، مانند: قیام آقاخان محلاتی و فتنه باب از عوامل رونق شعر مذهبی، در این عصر است.

حادثه عاشورا دارای ابعاد ارزشی و قرائت‌های گوناگونی است. در روزگار قاجار با نگاه بازگشتی به ادبیات و رونق گرفتن قرائت حماسی و عرفانی از عاشورا، قالب قصیده در کنار غزل رونق می‌گیرد و با احیای رسم ملک الشعرائی، برخی از شاعران به شعر حماسی (تاریخی و مذهبی) روی می‌آورند.

درواقع دوره قاجاریه عصر طلایی شعر مذهبی است. سرایش منظومه‌های فراوان با موضوع خاص شعر عاشورا با دید حماسی و عرفانی، به کارگیری وزن‌ها و قالب‌های متعدّد و متنوع در شعر مذهبی، این گونه ادبی را در عصر قاجار برجسته نموده است. می‌توان گفت که سهم حماسه‌سرایی مذهبی و عاشورایی این دوره قابل توجه است و تقریباً نیمی از حماسه‌های دینی موجود در ادبیات فارسی در این عصر سروده شده‌اند (کافی، ۱۳۸۸: ۲۹۴).

از بُعد حماسی، با احیای قالب‌های مثنوی و قصیده و توجه به لحن حماسی و رجزگونه، باعث شد که شعر عاشورا از ضجه و ناله و ملال جدا شود و لحنی فاخر و حماسی به خود گیرد.

یکی از این منظومه‌های حماسی- مذهبی و درواقع آخرین آنها در دوره قاجار، شاهدنامه (چهار خیابان فردوس) سروده میرزا احمد بن رستم متخلص به الهامی کرمانشاهی

است. الهامی کرمانشاهی با تقلید از فردوسی، دست به خلق یکی از زیباترین حماسه‌های مذهبی زده است.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

دین ایرانیان بعد از اسلام تغییر کرد، ولی برخی از عقاید ملی و آیینی گذشته آنان به صورت اساطیر و حماسه‌ها در فرهنگ مردم باقی ماند و در دوره‌های بعد در شاهنامه و دیگر متون نمایان گردید.

فردوسی بین مسلمان بودن و شیعه بودن و حفظ افتخارات کهن قوم ایرانی و پابندی به هویت ملی تعارضی نمی‌بیند و با دانش و هوش خود، در جمع فرهنگ ایران پیش از اسلام و فرهنگ دوره اسلامی به یک تعادلی خردمندانه دست یافته است (افشاری، ۱۳۸۹: ۳۰). از تأثیرگذارترین اتفاقات مذهبی، واقعه عاشورا است که ایرانیان مسلمان شده را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد و چه خود آگاه و چه ناخود آگاه تناسباتی بین این واقعه و فرهنگ گذشته خود برقرار می‌کنند.

با روی کار آمدن حکومت قاجار و اهمیت دادن به تعزیه و نواختن شاعران مذهبی، این جریان ادامه پیدا می‌کند و منظومه‌های عاشورایی تأثیرگذاری در این دوره سروده می‌شود. این پژوهش تلاشی است برای بررسی بازتاب عناصر حماسه ملی ایران، در منظومه شاهدنامه الهامی کرمانشاهی که از دید حماسی به قیام امام حسین (ع) پرداخته است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

درباره بازتاب حماسه ملی در آثار شاعران پس از فردوسی، مقالات متعددی نوشته شده است از جمله مقاله «بازتاب حماسه ملی در شعر مسعود سعد» از هوشنگ محمدی افشار (بهار ۱۳۸۹).

مقاله «تأثیر شاهنامه بر حمله حیدری باذل مشهدی»، نوشته وحید رویانی و منیره فرضی شوب (تابستان ۱۳۹۴) که نویسندگان به بررسی اجزا و عناصر شاهنامه و حماسه مذهبی حمله حیدری پرداخته و این دو حماسه را با یکدیگر مقایسه و میزان تأثیرپذیری و تقلید باذل مشهدی از شاهنامه فردوسی را مشخص کرده‌اند؛ اما این مقایسه و تأثیرپذیری تنها از نظر توصیف شخصیت، نوع روایت و مواردی از این قبیل است و به تأثیر عناصر حماسی شاهنامه بر این منظومه پرداخته است.

مقاله «بررسی سبک‌شناسانه حماسه‌های دینی در ادب فارسی» اثر محبوبه شمشیرگرها (بهار ۱۳۸۹) که نویسنده به بررسی سبکی حماسه‌های دینی از دید مختصات معنایی و محتوایی، زبانی و ادبی همّت گمارده است.

در مورد بازتاب اسطوره و حماسه، در شعر پس از انقلاب اسلامی، مقالات پراکنده‌ای منتشر شده است؛ مانند «بازتاب اسطوره‌های ملی و حماسی در شعر شاعران دفاع مقدس» از دکتر سید کاظم موسوی و حمزه محمدی ده‌چشمه (بهار و تابستان ۱۳۹۴) که همچنان که از نام آن برمی‌آید به بررسی این بازتاب در آثار برخی از شاعران انقلاب اسلامی می‌پردازد. در خصوص بازتاب حماسه ملی و عناصر حماسی آن بر آثار حماسی - مذهبی دوره قاجار بویژه شاهنامه الهامی کرمانشاهی، تاکنون هیچ پژوهشی انجام نشده است.

۱-۳. ضرورت انجام پژوهش

حماسه بخشی از هویت و فرهنگ ایرانی را شامل می‌شود که در شاهنامه و دیگر آثار تجلی یافته است؛ همچنین شعر و ادب فارسی نیز بیش از هر زمینه دیگری، تجلی‌گاه شکوه حماسه عاشورا است. با انجام این تحقیق، اشعار عاشورایی مطرح دوران قاجار، مانند شاهنامه الهامی کرمانشاهی از دیدگاه حماسی و اسطوره‌ای شناخته می‌شوند و ارتباط بین ایرانی و تشیع و علاقه ایرانیان به اهل بیت (ع) مشخص می‌گردد.

علاوه بر این، شناخت جنبه‌های ایرانی ادب عاشورایی، موجب شناخت بیشتر و بهتر هویت و فرهنگ ایرانی می‌شود و ارتباط این عناصر با شعر عاشورایی، روحیه آزادی و خودباوری را نسبت به اعتقادات و ارزش‌های دینی و فرهنگی را بیشتر می‌کند.

۲. بحث

۲-۱. حماسه ملی

حماسه (epic) در لغت به معنی «دلآوری، دلیری و شجاعت» همچنین به معنی «شدت و سختی» در کار آمده که واژه‌ای عربی است (دهخدا، ۱۳۳۰، ذیل واژه). در اصطلاح، حماسه به یکی از انواع ادبی گفته می‌شود که به روایت جنگ‌ها و مضامین پهلوانی و خوارق عادات و کارهای شگفت‌انگیز می‌پردازد. حماسه به تعبیر ارسطو «نوعی تقلید و محاکات است به وسیله وزن که از احوال و اطوار مردان بزرگ و جدی به عمل می‌آید» (ارسطو، ۱۳۵۳: ۳۵).

بنیاد حماسه ملی ایران ریشه در ادبیات ایران باستان دارد و خاستگاه آن به دوران پیش از زرتشت (۶۰۰ ق.م) می‌رسد. برخی از رخدادهای حماسی که در شاهنامه و دیگر منظومه‌های پهلوانی فارسی آمده در اوستا بویژه در یشت‌ها، ثبت شده است. پس از آن ترجمه‌هایی از اوستا به زبان پهلوی به نام‌های «زند و یازند» انجام می‌گیرد. توجه مردم ایران به داستان‌های حماسی و پهلوانی و علاقه اغلب شاهان ساسانی به تدوین این گونه روایات و

از طرفی توجه به کتاب مذهبی اوستا، بتدریج حماسه‌های ملی به شکل داستان‌هایی در کتب ادبی و مذهبی پهلوی و خداینامه‌ها مدون می‌گردد (رزمجو، ۱۳۸۱: ۶۳-۴۹).

فردوسی با نظم شاهنامه، داستان‌های منظوم حماسی ایران را به اوج رفعت و زیبایی می‌رساند که نه از باد و باران و نه از گذشت روزگاران گزندی نمی‌یابد (رزمجو، ۱۳۶۸: ۴۲-۴۱).

حماسه را به اعتبار موضوع و قدمت به انواع مختلفی تقسیم‌بندی کرده‌اند. ذبیح‌الله صفا، علاوه بر تقسیم حماسه‌ها به طبیعی و مصنوع، تقسیم‌بندی دیگری نیز به اعتبار تاریخ دارد: اول حماسه‌های اساطیری و پهلوانی و دوم حماسه‌های تاریخی. او عقیده دارد که اگر موضوع حماسه تاریخی، زندگی قهرمانان دینی باشد و دارای خصوصیات منظومه‌های حماسی باشند، آن را حماسه‌های دینی می‌نامند. (صفا، ۱۳۸۳: ۲۸-۲۷)

۲-۲. حماسه‌های دینی

بعد از زوال حماسه‌های ملی که از اواخر قرن پنجم آغاز می‌شود، ابتدا عده‌ای به سرودن حماسه‌های تاریخی متمایل می‌شوند و از طرفی اعتقادات دینی و ارادت عمیق فردوسی به پیامبر (ص) و امام علی (ع) و محتوای اخلاقی و دینی شاهنامه و زیبایی‌های موجود در کلام فردوسی موجب گردید تا عده‌ای از شاعران دین‌باور به جنگ‌های مذهبی صدر اسلام توجه کنند و داستان‌های حماسی با مضمون دینی به تقلید از استاد توس به نظم درآورند. در واقع در این آثار دلاور مردانی چون امام علی (ع) و شهدای واقعه کربلا در سال ۶۱ هجری به جای قهرمانان ملی و تاریخی انتخاب می‌شوند (رزمجو، ۱۳۸۱: ۲۱۷-۲۱۵).

از زمان خاندان ایرانی نژاد آل بویه گروهی به نام «مناقبان» قصیده‌هایی در مدح امامان شیعه را در کوی و برزن می‌خواندند و مناقب علی (ع) و داستان پهلوانی و جنگاوری‌های ایشان را بیان می‌کردند؛ بدین ترتیب بتدریج زمینه فراهم آمدن حماسه‌های دینی در ادب فارسی پس از شرایط به وجود آمدن حماسه‌های ملی، میسر گشت تا آثار معروفی در این زمینه به وجود آید (همان: ۲۲۶-۲۲۵).

یکی از این آثار حماسی مذهبی، شاهنامه الهامی کرمانشاهی است که در دوره قاجار سروده شده است.

۳-۲. الهامی کرمانشاهی و شاهنامه

میرزا احمد کرمانشاهی فرزند آقا رستم در سال ۱۲۶۴ هجری قمری در خانواده‌ای معتقد و مذهبی در تویسرکان چشم به جهان گشود. اجداد میرزا احمد «از جمله علمای بهبهان بوده‌اند که بعضی از آنها نقل به اصفهان کرده و در آنجا به افاده و تدریس اشتغال داشته،

بعد به اقتضای انقلاب زمان به تویسرکان افتاده رشته علم هم از آن‌ها گسیخته شده، به زی عوام درآمدند» (دیوان بیگی شیرازی، ۱۳۶۴: ۱۶۰).

میرزا احمد در پنج سالگی، به همراه خانواده به کرمانشاه مهاجرت کرد و خواندن و نوشتن را در مدت شش ماه فراگرفت، اما به علت تنگی معاش و شرایط سخت زندگی، مدرسه را رها کرد و برای کمک به خانواده، به شغل و حرفه کفش‌دوزی مشغول شد.

با از دست دادن پدر در سن بیست سالگی، کفالت مادر، برادر و خواهرش بر عهده او افتاد. پس از چندی مادر پیر او نیز بدرود حیات گفت. احمد پس از ازدواج در کسب امرار معاش برای خانواده، دچار مشکل گردید، حرفه و شغلش کساد شد و قرض و بدهکاری زیادی برای او باقی ماند. در این حال در سن سی سالگی شبی دست به دامان شفیع قیامت، حضرت ابا عبدالله حسین (ع)، شد و به ایشان توسل جست و در عالم خواب به او الهام شد که به نظم کتاب پردازد. با این الهام در خواب، او تخلص «الهامی» را برای خود انتخاب کرد و به مدح و ذکر مصائب امام سوم (ع) شیعیان پرداخت..

الهامی ملقب به «فردوسی حسینی» است و در آثار معاصران او این لقب آورده شده است. وی با سرودن این منظومه، بی‌اغماض یکی از مقلدان موفق حکیم توس در زمینه سرودن منظومه‌های حماسی - مذهبی به‌شمار می‌آید. او این تناسب بین شیعه ایرانی عاشق حسین بن علی (ع) را با ملیت ایرانی به زیبایی برقرار کرده است.

ادیب الممالک فراهانی در پایین عکس الهامی سروده است:

این عکس که در صفحه نیکونامی است   معروف خرد چو عارف بسطامی است
آن کو که به علم و معرفت چون جامی است   فردوسی شاه کربلا الهامی است

(به نقل از دیوان بیگی شیرازی، ۱۳۶۴: ۲۸)

این شاعر آیینی ملقب به «فردوسی شاه کربلا» یا «فردوسی حسینی»، در سال ۱۳۲۵ (ق) با جانی سرشار از عشق سیدالشهدا (ع)، به دیدار معبود شتافت.

ملک الشعراى بهار وقتى که از شاعران و انجمن‌های شعری بازگشت ادبی در ایالات ایران آن زمان را نام می‌برد، از الهامی نیز می‌گوید که نشان از شهرت این شاعر است: «در شیراز وصال و خانواده‌اش و بعدها شوریده و فصیح الملک؛ در خراسان صبوری ملک الشعرا؛ در کرمانشاه سلطانی، الهامی و خسروی؛ در اصفهان هما، سها، طرب، محیط، عمان، دهقان و غیره به وجود آمدند.» (بهار، ۱۳۵۵: ۵۲).

الهامی در ابتدا عامی بوده و الهام شدن به او برای سرایش مثنوی، آن هم از نوع حماسی، قابل توجه است. اگر درباره واقعه خواب و رؤیای میرزا احمد بن رستم و ملهم شدن وی به

نظم اثری در ثنا و رثای امام سوم شیعیان(ع)، تردید نکنیم؛ خلق اثری با جنبه حماسی و آن هم با تقلید از حکیم ابوالقاسم فردوسی، بسیار قابل تأمل است. همان طور که می‌دانیم این شیوه در تاریخ ادبیات فارسی سابقه‌دار است. داستان تغییر احوال شاعرانی مانند «ناصرخسرو» و «سنایی» و الهام در خواب(فارغ از واقعی بودن یا نه) و بریدن از عوالم مادی و روی آوردن به عوالم روحانی را خوانده‌ایم، ولی سرگذشتی که حکایت از الهام شدن به نوع حماسی داشته باشد؛ کم سابقه و در حد معلومات ما، بی سابقه است. این موضوع باز، راز ماندگاری شاهنامه فردوسی بزرگ را آشکار می‌کند که ایرانیان در خلق آثار مذهبی هم، چه در رؤیا و چه در بیداری از این بزرگمرد مسلمان ایران زمین، الهام می‌گیرند.

اولین نسخه چاپی این کتاب در سال ۱۳۲۷(ه.ش) با عنوان «باغ فردوس، چهار خیابان»، در کرمانشاه چاپ گردید و در سال ۱۳۸۹ به کوشش علی انسانی، این منظومه با نام شاهدنامه و با انتشارات منیر در چهار جلد، منتشر شد. انسانی بدون هیچ توضیحی نام شاهدنامه را برای این اثر انتخاب کرده است. سال ۱۳۹۴ انسانی دوباره و این بار، با انتشارات چاپ و نشر بین‌الملل به چاپ این کتاب اقدام کرد. او این بار عنوان «چهار خیابان فردوس» را در کمانک گذاشته است.

از آنجا که منبع ما در این پژوهش همین چاپ انسانی از منظومه الهامی است، بناچار همین نام آورده می‌شود، ولی به شهادت منابع معاصر شاعر، نام این کتاب «باغ فردوس» یا «چهار خیابان فردوس» است نه شاهدنامه! خود مؤلف، در ابتدای کتاب شایسته می‌داند که نام کتابش «باغ فردوس» باشد:

چو فردوس گفتار را زان مقام سزد کش بود باغ فردوس نام

(الهامی، ۱۳۹۴: ۱۶)

شاهدنامه یا همان «چهار خیابان فردوس» در شانزده هزار بیت، در چهار قسمت با عنوان «خیابان اول تا چهارم» سروده شده است. این تقسیم‌بندی با عنوان «خیابان» در ادبیات فارسی بی سابقه است.

۲-۴. شاهنامه و شاهدنامه

الهامی کرمانشاهی برای سرودن منظومه خود از حکیم ابوالقاسم فردوسی، سخن‌سرای توس، تأثیر بسیار گرفته است؛ به صورتی که گویا بر خود فرض نموده که پا از حیطه شاهدنامه بیرون نگذارد و دقیقاً به پیروی از استاد توس بسراید. می‌توان الهامی را یکی از بهترین و

وفادارترین مقلدان حکیم توس برشمرده؛ چه از لحاظ قالب و نوع ادبی و چه از نظر گزینش واژگان و وصف صحنه‌های حماسی و نبرد.

الهامی سخنان استاد توس را به «دُرّی گرانمایه» تشبیه می‌کند:
«همانا چه دُرّی گرانمایه سفت در این ره خداوند شاهنامه گفت»

(همان: ۱۳۷)

گاهی اعمال قهرمانانش را از قهرمانان باستانی و شاهنامه برتر می‌بیند:
در وصف کار ابراهیم اشتر گوید:
ندیدیم در نامۀ باستان چو کاری که کردی تو یک داستان

(همان: ۵۶۶)

درباره مختار:
گرانمایه فردوسی نامدار که آمرزش ایزدش باد یار
همانا ستایش به مختار کرد که برسفته، این دُرّ شهور کرد

(همان: ۶۵۴)

در ادامه به پاره‌ای از این تشابهات و تناسبات شاهنامه با شاهنامه اشاره می‌گردد.

۲-۴-۱. بواعث استهلال

براعت استهلال اختصاص به مقدمه و سرآغاز سخن دارد و مقصود این است که دیباچه و ابتدای کلام را با کلمات و مضامینی شروع کنند که با اصل مقصود تناسب داشته باشد (همایی، ۱۳۸۱: ۳۰۳).

پیش‌درآمد و یا تمهید مقدمه و بواعث استهلال از مختصات شاهنامه است. در آغاز داستان رستم و سهراب، خداوند شاهنامه می‌سراید:
اگر تند بادی برآید ز کنج به خاک افگند نارسیده ترنج...

(فردوسی، ۱۳۹۱ ج ۲: ۱۱۷)

و در داستان رستم و اسفندیار:
به پالیز بلبل بنالد همی
شب تیره بلبل نخسپد همی
چو از ابر بینم همی باد و نم
گل از ناله او بیالد همی
گل از باد و باران بجنبد همی
ندانم که نرگس چرا شد دژم...

(همان: ۲۹۲)

الهامی نیز برای فضا سازی، از این خصیصه بهره برده و در مقدمه شهادت علی اکبر(ع) گوید:

برآ، ای دل از سینه، وقت غم است	به هُش باش هنگامه ماتم است
یکی خطبه آغازم ایدون به درد	بنالم از این گنبد گردگرد
که یک لحظه بر کام نیکان نگشت	بدان را همی نیک بد سرگذشت...
برویانند از باغ، شاخی بلند	کند باغبان را بدو پایبند
چو پرمایه گردید بالا کشید	یکی باد جانکاه آرد پدید
بیچند در آن شاخ او بشکند	دل باغبانش پُر از خون کند...

(الهامی، ۱۳۹۴: ۳۰۷)

در آغاز شهادت اباعبدالله(ع) می سراید:
تو نیز ای نیوشای آوای من
گر این داستان را بخوانی به کوه
شود چشمه سارش ز انده، سراب
چو آهنگ غم بر کشد نای من
کمر خم کند، وز غم آید ستوه
ز دامان او خون بجوشد نه آب...

(همان: ۳۹۱)

۲-۴-۲. طلوع و غروب خورشید

فردوسی در شاهنامه، طلوع و غروب خورشید را به زیبایی و با توصیفات حماسی به تصویر کشیده است. برای نمونه ابیات زیر شگفت انگیزند:

چو از کوه بفروخت گیتی فروز
از آن چادر قیرون کشید
دو زلف شب تیره بگرفت روز،
به دندان لب ماه در خون کشید

(فردوسی، ۱۳۹۱، ج ۵، ۱۷۶)

در شاهنامه نیز:

طلوع

«شه مرز خاور چو روز دگر
به دیبای زربفت آراست بر

(الهامی، ۱۳۹۴: ۵۸۰)

چو بر زین برآمد سوار سپهر
سپاه ستاره پیوشید چهر

(همان: ۵۴۱)

غروب

همی تا نهان گشت شمشیر مهر   به مشکین نیام سوار سپهر
(همان: ۵۴۴)

چو خورشید از پشت شیر سپهر   نهان در دم ازدها کرد چهر
(همان: ۶۳۰)

۲-۴-۳. پند و اندرز در خلال داستان‌ها

سخن سرای توس بعد از سرانجام داستان‌ها، لب به اندرز می‌گشاید. در آخر کار ضحاک گوید:

یا تا جهان را به بد نسپریم   به کوشش همه دست نیکی بریم
نباشد همی نیک و بد پایدار   همان به که نیکی بود یادگار
فریدون فرخ فرشته نبود   ز مُشک و ز عنبر سرشته نبود
به داد و دهش یافت آن نیکوی   تو داد و دهش کن فریدون توی
(فردوسی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۸۵)

در پایان روزگار رستم پندمان می‌دهد که:
شاعر آیینی کرمانشاهی پس از شهادت «عون بن علی» نصیحت می‌کند که:
چه بندیم دل در سرای غرور؟   که بس مام بنشانند در سوگ پور
(الهامی، ۱۳۹۴: ۲۵۰)

یا بعد از ذکر شهادت احمد بن حسن:
جوانان بسی کشتی ای روزگار   به رخ هر یکی چون شکفته بهار
خردمند آن کز تو برتافت روی   به دل نامدش از تو هیچ آرزوی
(همان: ۲۷۰)

۲-۴-۴. ابیاتی شبیه شاهنامه

سبک شاهنامه تقلیدی از شاهنامه است و الهامی از این کتاب سترگ، چه از نظر فرم و زبان و چه از جنبه محتوایی بهره‌های فراوان برده‌است؛ برای نمونه چند بیت که شاعر در آنها ترکیبات و تعابیر و مصراع‌هایی از شاهنامه آورده‌است، در پی می‌آید.
شاهنامه:

- یکی پهن کشتی بسان عروس   ییاراسته همچو چشم خروس
شاهدنامه:
ز گرد سپاه و زغوغا و کوس   جهان تنگ شد همچو چشم خروس
(فردوسی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۰)
- شاهنامه:
مرامام من نام، مرگ تو کرد   زمانه مرا پُتنگ ترگ تو کرد
شاهدنامه:
بدان روزگاران که می‌زاد مام   مرا مرگ این فرقه کردند نام
(الهامی، ۱۳۹۴: ۶۳۱)
- شاهنامه:
ابا پیل و با گنج و با خواسته   به درگاه شاه آمد آراسته
(فردوسی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۱۳۰)
- شاهدنامه:
«ابا گوهر و گنج و با خواسته   ز اسبان و خرگاه آراسته»
(الهامی، ۱۳۹۴: ۶۳۹)
- در ابیات زیر مصراع‌ی را از حکیم توس تضمین کرده است:
«بترس از جهاندار یزدان پاک»   چه خواهی به دنیا درینم هلاک؟
(همان: ۳۴)
- یا:
بدو گفت سیمرخ قاف سپهر   «فروزنده ماه و ناهید و مهر»
(همان: ۳۶۳)

۲-۴-۵. نفرین

قدمعلی سرامی در مبحث گفتار داستان‌ها، از گفتاری که قهرمانان شاهنامه هنگام خشم و خروش به زبان می‌آورند - نفرین - یاد می‌کند و می‌نویسد: «به همان اندازه که شاهنامه فردوسی، آفرین‌نامه داد است، نفرین‌نامه بیداد نیز هست.» (سرامی، ۱۳۶۸: ۲۸۵-۲۸۴).

این گونه گفتار در شاهنامه بسیار نیست، ولی در آغاز این نامورنامه، کیومرث داغدار، لب به نفرین می‌گشاید (فردوسی، ۱۳۹۱، ج ۱: ۲۴) و در پایان نیز رهبانان بر دوده ماهوی، کشنده یزدگرد، نفرین می‌کنند. (همان، ج ۸: ۴۷۲-۴۶۹)

الهامی نیز بعد از روایت شهادت نزدیکان امام، لب به نفرین می‌گشاید:
«جهاننا! پس از این جوانان، ممان بدینسان مگرد ای بلند آسمان
بیراد دستی که بگشاد تیغ بدین هاشمی زادگاه ای دریغ»

(الهامی، ۱۳۹۴: ۲۳۷)

۲-۵. بازتاب حماسه ملی در شاهنامه

حماسه روایتی بلند است که با ویژگی‌های خاص خود به داستان مخصوصی می‌پردازد و از نقطه‌ای خاص آغاز می‌شود و پس از روایت، داستان به پایان می‌رسد. شاهنامه یا باغ فردوس الهامی کرمانشاهی نیز یک روایت منظوم منسجم از زندگانی امام سوم شیعیان، حسین بن علی (ع) است. این روایت با ماجرای مرگ معاویه و بیعت نکردن امام حسین (ع) با فرزند او آغاز می‌شود تا ذکر اتفاقات کربلا و شهادت امام و یارانش و به اسارت رفتن خاندان او و بازگشت ایشان به مدینه. الهامی در یک طرح داستانی-روایی منسجم این واقعه را بازگو می‌کند و در این روایت پردازی هیچ‌گاه از مسیر اصلی خارج نمی‌شود.

۲-۵-۱. نبرد

نبرد با یک دشمن، چه بیگانه، چه ظالم و چه دشمن دینی و عقیدتی، شاخص‌ترین مختصه آثار حماسی است که در اسطوره‌ها و حماسه‌های بزرگ نمایان است. در شاهنامه نیز جنگ‌ها و نبردها با توصیفات زیبا بیان شده‌است که توانایی شاعر را در توصیف این صحنه‌ها نشان می‌دهد. از زیباترین این توصیفات می‌توان به نبرد قاسم بن حسن (ع) (الهامی، ۱۳۹۴: ۲۵۹)، جنگ عباس بن علی (ع) در کنار رود فرات (همان: ۲۹۳-۲۹۲)، جنگ امام (ع) همراه با برادرش عباس (ع) با سپاهیان کوفه (همان: ۳۰۵)، پیکار علی اکبر (ع) (همان: ۳۲۴-۳۱۶)، صحنه‌های مبارزه امام (ع) با اشقیا (همان: ۳۷۷-۳۵۲) و ... نام برد.

۲-۵-۲. خرق عادات

به اعمال خارق‌العاده‌ای که به دست قهرمان حماسه انجام می‌گیرد یا در جریان داستان اتفاق می‌افتد، خوارق عادات گفته می‌شود. قهرمان حماسه با اعمال فوق‌العاده خود باعث برانگیختن حس شگفتی و اعجاب خواننده می‌گردد. کارهایی از قبیل کشتن هیولا، دیوان،

شیر، ازدها، نبردی طولانی و یک تنه با لشکری انبوه که در حالت عادی از انسان‌های معمولی ساخته نیست. ارسطو در مورد این که چرا خوارق عادات در حماسه‌ها نقش مهمی دارند می‌نویسد: «امور خارق‌العاده، البته موجب لذت و قبول خاطر است و گواه صدق این دعوی آن است که تمام خلق وقتی که می‌خواهند واقعه‌ای را نقل و روایت کنند، از پیش خود بدان چیزی در می‌افزایند تا سبب لذت و قبول خاطر گردد.» (ارسطو، ۱۳۵۳: ۱۰۶).

فضای شاهدنامه الهامی، مذهبی و تاریخی است و نباید توقع اعمال خارق‌العاده داشته باشیم؛ با این حال خوارق عادات خودنمایی می‌کنند.

زمانی که سر مطهر امام در تنور خولی قرار دارد، شباهنگام زن خولی، نوری از تنور و مطبخ مشاهده می‌کند که «ز حیرت بمالید بر دیده دست»:

ز خون، سرخ منقار و پرها سپید	به مطبخ بسی مرغ موینده دید
شتابان بدان سوی ره برگرفت...	از آن نور و مرغان شد اندر شگفت
به ناگاه آمد ز گردون فرود	ز حیرت همی گفت حق را درود
سپه‌پوش چون طره خویشتن...	یکی سبز هودج، در آن چارزن

(الهامی، ۱۳۹۴: ۴۲۳)

هنگام بریدن سر این‌زیاد، دو مار از دو گوش او سر برمی‌آورد که یادآور ماران ضحاک است:

دو مار از دو گوشش برآورد سر	بریدند سر چون ز بیدادگر
دو پیچنده مار گزنده نهان	دگر باره گشتندش اندر دهان
بدیدند آن نامور انجمن	از آن مارها کز سر اهرمن
به تسبیح نیکی ده بی‌نیاز	شگفتی همه لب گشودند باز

(همان: ۶۳۹)

۲-۵-۳ اغراق و مبالغه

اغراق در سایر انواع ادبی نیز وجود دارد اما در حماسه یک ویژگی اصلی است و از ذاتیات آن محسوب می‌شود و نه به عنوان یک صنعت بدیعی. حماسه «با اعمال محیرالعقول و خارق‌العاده همراه است و در آن سخن از بهادری‌ها و جنگ‌آوری‌های غریبی است. بدیهی است که بیان چنین وقایعی، خودبه‌خود با اغراق و غلو همراه خواهد بود.» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۱۲۰).

«در حماسه اغراق شاعرانه جای همه انواع تصویر را می‌گیرد، زیرا تشبیه و استعاره حادثه را محدود و کوچک می‌نمایند.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۵: ۴۴۷).

استاد شفیع کدکنی در مقایسه کار فردوسی با دقیقی و اسدی، عقیده دارد که وسیع‌ترین تصویر خیال در شاهنامه، اغراق شاعرانه است که با استفاده از تخیل آن را هنری و محسوس کرده است و با نمونه‌های مشابه خود فرق دارد (همان: ۴۴۸).

شاعر کرمانشاهی اغراق و مبالغه را بیش از سایر صناعات ادبی به کار برده و با این کار ارزش حماسی سروده خود را افزایش داده است. نکته قابل توجه این است که این اغراق‌ها ادعایی و نامناسب نیستند و در روند طبیعی زبان داستان پیش می‌روند و اغلب هنری هستند. نگهبان و جاسوس بر شه گماشت به عیوق، منجوق کین بر فراشت

(الهامی، ۱۳۹۴: ۱۴۹)

ز رخ سودنش بر رکاب هیون رکاب آهنین بود، شد سیمگون

(همان: ۲۶۵)

بدانسان بگشتند بر گرد هم که گاو زمین را بشد پشت، خم

(همان: ۳۱۸)

به ناگه بر آمد غوبوق و کوس بشد گرد تا گنبد آبنوس

(همان: ۴۲۸)

۲-۵-۴. آینده‌بینی و پیشگویی

از دیگر ویژگی‌های حماسه خبر دادن از آینده به وسیله خواب و رؤیا و یا به کمک ستارگان است. موبدان، خوابگزاران، ستاره‌شناسان و پیشگویان، بسیاری از وقایع را پیشاپیش به قهرمان اطلاع می‌دهند. در شاهنامه، ضحاک از نابود شدن خود به دست فریدون در خواب آگاه می‌شود و جاماسب سرنوشت اسفندیار را پیشگویی می‌کند.

در شاهنامه پیش‌بینی‌ها گاهی در عالم خواب اتفاق می‌افتد. زمانی از زبان پیامبر (ص) و زمانی از علی بن ابیطالب (ع) نقل شده است. در خیابان چهارم، مختار، بوسیله سروش از آینده باخبر می‌شود.

حسین بن علی (ع) آینده عمر بن سعد را می‌داند و به او می‌فرماید:

ز خشم خدا بر تو آید نهیب هم از گندم ری شوی بی‌نصیب

(الهامی، ۱۳۹۴: ۱۵۱)

هنگامی که شمر برای جدا کردن سر مبارک امام (ع) بر بالین ایشان قرار می‌گیرد:

بفرمود: یکسر درست است و راست
بپرسید دژخیم: جدت چه گفت؟
بگفتا: شنیدم از این پیشتر
کسی کو سر از پور تو بفکند
رُخش زشت و پُر پیسی و اعور است
به پوزه، سگ است و به دندان، گراز
سخن‌ها که از لعل جدم بخواست
بگو با منش گریباید شفت
که با شیر حق گفته خیرالبشر
وز آن کار پشت مرا بشکند
پلید است و ناپاک و بدگوهر است
درست آمد آنچ او بفرمود راز

(همان: ۳۹۵-۳۹۴)

۲-۵-۵. رجز

از ویژگی‌های جنگ‌های تن‌به‌تن، رجزخوانی است و شعرهای حماسی که در میدان‌های نبرد برای خودستایی و مفاخره می‌خواندند، رجز نامیده می‌شود.

رجزخوانی‌های رستم در میدان جنگ از زیباترین رجزهای حماسی فارسی است که گاهی با مایه‌هایی از طنز برای تمسخر و تضعیف روحیه حریف، همراه می‌شود:

خروشید کای فرخ اسفندیار   هماوردت آمد، بر آرای کار
چو بشنید اسفندیار این سخن   از آن شیر پرخاشجوی کهن
بخندید و گفت: اینک آراستم   بدانگه که از خواب برخاستم

(فردوسی، ۱۳۹۱، ج ۵: ۳۷۷)

از دیگر رجزهای شاهنامه می‌توان به رجزهای نبرد رستم با اشکبوس و نبرد رستم با سهراب اشاره کرد.

در رجزهای عاشورایی معیار مفاخره و رجز، معرفی نام و نسب خود، ذکر عقاید مذهبی و صفات اخلاقی، ابراز قدرت جنگی خود و حریف طلبیدن، سرزنش حریف و پند و اندرزگویی است.

الهامی نیز در تصویرسازی نبردها، این رجزخوانی‌ها را به زیبایی به تصویر کشیده است. هنگامی که حضرت عباس(ع) به فرمان برادرش سیدالشهدا(ع)، برای آوردن آب، آهنگ فرات می‌کند، رجزی کوبنده می‌خواند که در آن طرفداری از امام، معرفی خود و افتخار به فرزند علی(ع) و یادآوری روز قیامت دیده می‌شود:

که ای قوم، عباس نام من است   هیون توسن چرخ، رام من است

علمدار شاه شهیدان منم   فدای ره اوست جان و تنم...
همینم به مردی بس گواه   که بابم بود حیدر رزم خواه...
بیارید ای مردمان بَدنهاد   خود از تشنگی های محشر به یاد

(الهامی، ۱۳۹۴: ۲۹۱-۲۹۲)

۲-۵-۶. انتقام

از دیگر ویژگی های حماسه، کین خواهی و انتقام است. «اصولاً حس انتقام بزرگ ترین محرک اساسی تمام جنگ ها و اعمال جنگجویانست.» (صفا، ۱۳۸۳: ۲۴۵)
در شاهنامه، نمونه اعلاّی حماسه، به انواعی از انتقام ها برمی خوریم. انتقام اجداد: فریدون انتقام نیای خود جمشید و منوچهر، انتقام نیای خود ایرج را گرفت. انتقام پدر: بهمن کین پدر را از خاندان رستم می گیرد؛ انتقام از کشته شده خود: انتقام رستم - قهرمان شاهنامه - از برادر خود شغاد؛ همچنین داستان خونخواهی رستم در کین سیاوش.
در حماسه های مذهبی نیز این ویژگی به کار می رود. شاعر کرمانشاهی در حماسه دینی خود، فصل پایانی کتاب را با عنوان «خیابان چهارم» به قیام مختار و به خونخواهی شهدای کربلا اختصاص می دهد.

سر پر نور امام شهید(ع) در کوفه و بر بالای نیزه:
به ناگه لب شاه، چون گل شکفت   بدو پاسخ از راز پوشیده گفت
که بگذر از این کام ای نیک خواه   بهل تا که این مردم دین تباه
کنند آنچه خواهند با من ز کین   که زود است دادار جان آفرین
از ایشان کشید انتقام مرا   به جایی رساند مقام مرا

(الهامی، ۱۳۹۴: ۴۴۲)

۲-۵-۷. بزم

بزم از دیگر ویژگی های حماسه است. در شاهنامه به مناسبت ظرفیت بعضی داستان ها، تصاویر بزمی خودنمایی می کنند و در برخی دیگر از آثار حماسی می توان ساقی نامه هایی دید که به جنبه غنایی این گونه آثار می افزایند و آن را از حالت تکرار و یک نواختی حدیث جنگ ها برون می آورد.

ساقی‌نامه‌سرایی از قرن دهم به بعد رواج واقعی پیدا کرده و تا قرن سیزدهم هجری در ایران و هند، بیش از یکصد و پنجاه ساقی‌نامه سروده شده است. قالب اکثر آن‌ها، مثنوی و در بحر متقارب است (ر.ک: مدبری، ۱۳۸۰: ۳۳۹-۳۴۰).

در آثار حماسه‌سرایان مذهبی دوره قاجار نیز، ساقی‌نامه وجود دارد. در شاهدنامه که حکایت رزم‌ها و نبردهای مذهبی و عقیدتی است، در ظاهر بزمی دیده نمی‌شود و سراسر مرثیه است؛ اما الهامی نیز برای پیروی کردن از این شیوه، در منظومه‌اش، ساقی‌نامه‌هایی به تناسب آورده است. او علاوه بر این، در خلال روایت‌ها و مرثیه‌سرایی‌ها، با بیان عرفانی و استفاده از واژگانی نظیر «عشق» فضای پرملال و یکنواخت منظومه حماسی خود را تلطیف کرده است.

در آغاز منظومه و در تحمیدیۀ کتاب، ساقی‌نامه‌ای خطاب به ساقی حقیقی و استدعای باده حقیقت می‌آورد. این ساقی‌نامه در سی و چهار بیت و دارای مضامینی همچون: مدح امیرالمؤمنین علی (ع)، توبه، دعا، مفاخره و عناصر حماسی است:

بده ساقی آن جام یاقوت فام   که چونان ندیده است جمشید، جام...
 بیاور مرا ساقیا جام می   دمدام به یاد وی و نام وی
 چه جام؟ از خدا پُر می باقیبا   امیر غدیر خُمش ساقیا
 چه جامی؟ که خورشید از آن منجلی   پُر ز باده صاف مهر علی...

(الهامی، ۱۳۹۴: ۱۸-۱۷)

۳. نتیجه‌گیری

شاهنامه فردوسی، یکی از منابع ارزشمند زبان فارسی و آینه عناصر حماسی ایران است که می‌توان سيطرة آن را بر تمام آثار حماسی بعد از خود با شدت و ضعف، به وضوح مشاهده کرد. تأثیر جذّابیت‌های اخلاقی و دینی موجود در شاهنامه موجب شده است که گروهی از سخنوران به جنگ‌ها و اتّفاقات مذهبی توجه کنند و داستان‌های حماسی با مضامین دینی بسرایند.

یکی از منظومه‌های حماسی - مذهبی اواخر دوره قاجار شاهدنامه (چهار خیابان فردوس) سروده الهامی کرمانشاهی است. این منظومه با قرائت حماسی از واقعه عاشورا و قیام امام حسین (ع)، با تقلید از شاهنامه فردوسی به سبکی فاخر سروده شده است.

شاهنامه، به رغم این که دارای موضوع مذهبی است، نه ملی، نخست وفادار به شیوه حکیم توس است. از جمله تقلیدهای وی از شاهنامه، می توان به اختصار به موارد زیر اشاره کرد:

توصیف ظاهری و روحی قهرمانان، رعایت بראعت استهلال های بجا و بموقع و فضا سازی در سرآغاز داستان ها و نبردها و به تصویر کشیدن احساس زمین و زمان و هم آوایی سپهر و افلاک با موضوع هر داستان. یکی از زیباترین این تمهیدات و بראعت استهلال ها، آغاز نبرد و شهادت اباعبدالله است.

همچنین صور خیال حماسی و توصیف طلوع و غروب ها به شیوه شاهنامه، نیز تأمل حکیمانه و پند و اندرز در میانه داستان ها و تکرار تعابیر و ترکیبات فردوسی وار و نفرین ها و آفرین های شبیه به حکیم توس؛ اما با صبغه دینی و مذهبی.

رعایت عناصر و مختصات حماسی. الهامی باتوجه به این که در این شیوه هم بیشتر شاهنامه را پیش چشم دارد، اما به ابتکار و آفرینش شخصی هم دست زده است؛ از جمله: در توصیف قهرمانان اهل بیت، علاوه بر نیروی بدنی، تایید الهی و ایمان قوی ایشان هم به نحو بسیار چشمگیر و زیبا به تصویر کشیده شده است و اعمال خارق عادت بر دست ایشان را نتیجه قدرت روحی آنان می داند. در بیان اغراق و مبالغه، پیشگویی ها و دیگر عناصر حماسی، از جمله: مفاخره ها، رجزخوانی ها و کین کشی ها، علاوه بر این که متأثر از شاهنامه است، جانب اعتدال، عقلانیت و حقیقت نمایی را مراعات کرده است و کارهای بزرگ سیدالشهدا و دیگر شهیدان روز عاشورا را نتیجه حکمت بالغه الهی و عشق راستین مردم به خاندان پیامبر می داند.

کتابنامه

- ارسطو. (۱۳۵۳). فن شعر. ترجمه عبدالحسین زرین کوب. چاپ چهارم. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

- افشاری، مهرا. (۱۳۸۹). «جستجویی در تاریخ مناقب خوانی و اشاره های به منظومه علی نامه». مجله آیین میراث. دو فصلنامه ویژه کتاب شناسی، نقد کتاب و اطلاع رسانی در حوزه متون. دوره جدید، سال هشتم، ضمیمه شماره ۲۰، صص ۷-۳۳.

- الهامی کرمانشاهی، احمد بن رستم. (۱۳۹۴). شاهنامه (چهار خیابان فردوس). روایتی منظوم از قیام سیدالشهدا (ع) به کوشش علی انسانی. تهران: چاپ و نشر بین الملل.

- الهامی کرمانشاهی، احمد بن رستم. (۱۳۸۹). **شاهنامه‌ها**. از امام حسین (ع) تا مختار. به کوشش علی انسانی. تهران: منیر.
- الهامی کرمانشاهی، احمد بن رستم. (۱۳۷۹). **دیوان**. شرح منظوم حماسه کربلا به سبک شاهنامه. مقدمه، تصحیح و تحقیق امید اسلام پناه. تهران: میراث مکتوب.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۵۵). **بهار و ادب فارسی** (مجموعه یکصد مقاله از ملک الشعراء بهار). به کوشش محمد گلبن. با مقدمه غلامحسین یوسفی. چاپ دوم، تهران: کتاب‌های جیبی با همکاری فرانکلین.
- تجربه کار، نصرت (۱۳۵۰). **سبک شعر در عصر قاجاریه**. تهران: توس.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۳۰). **نعت‌نامه**. زیر نظر دکتر محمد معین. تهران: دانشگاه تهران.
- دیوان‌یگی شیرزای، سید احمد. (۱۳۶۴). **حدیقه الشعراء**. با تصحیح و تکمیل و تحشیه عبدالحسین نوائی. ج اول. تهران: زرین.
- رزمجو، حسین. (۱۳۸۱). **ادبیات حماسی ایران**. ج اول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- رزمجو، حسین. (۱۳۶۸). **انسان آرمانی و کامل در ادبیات حماسی و عرفانی فارسی**. تهران: امیر کبیر.
- رویانی، وحید و فرضی شوب، منیره. (۱۳۹۴). «بررسی تأثیرات شاهنامه بر حمله حیدری بادل مشهدی». **مجله جستارهای ادبی**. دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۴۸، شماره ۱۸۹، تابستان، صص ۱۱۳-۱۳۹.
- سپهر، محمدتقی لسان‌الملک. (۱۳۷۷). **ناسخ‌التواریخ** (تاریخ قاجاریه). ج اول. به اهتمام جمشید کیانفر. تهران: اساطیر.
- سرّامی، قدمعلی. (۱۳۶۸). **از رنگ گل تا رنج خار** (شکل‌شناسی داستان‌های شاهنامه). تهران: علمی و فرهنگی.
- شفیع کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۵). **صور خیال در شعر فارسی**. چاپ ششم. تهران: آگاه.
- شمشیرگرها، محبوبه. (۱۳۸۹). «بررسی سبک‌شناسانه حماسه‌های دینی در ادب فارسی». **مجله تاریخ ادبیات**. شماره ۶۴.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۳). **نقد ادبی**. چاپ دوم از ویراست سوم. تهران: میترا.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۸۳). **حماسه‌سرایی در ایران**. چاپ سوم. تهران: فردوس.
- فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۹۱). **شاهنامه**. به کوشش جلال خالقی مطلق. چاپ چهارم. هشت جلد. تهران: دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی.

- کافی، غلامرضا. (۱۳۸۸). **شرح منظومه زهرا**. نقد و تحلیل شعر عاشورایی از آغاز تا امروز. چاپ دوم. تهران: عاشورا.
- محمدی افشار، هوشنگ. (۱۳۸۹). «بازتاب حماسه ملی در شعر مسعود سعد»، **مجله مطالعات ایرانی**. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان. سال نهم. شماره ۱۷، بهار.
- مدبری، محمود. (۱۳۸۰). «تاریخچه ساقی نامه سرایی». **مجموعه مقالات همایش بزرگداشت ملا بهمنعلی راجی کرمانی**. به کوشش یحیی طالبیان. کرمان: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی استان کرمان و عماد کرمانی.
- موسوی، سید کاظم و حمزه محمدی. (۱۳۹۴). «بازتاب اسطوره‌های ملی و حماسی در شعر شاعران دفاع مقدس». **نشریه ادبیات پایداری دانشگاه شهید باهنر کرمان**. شماره دوازدهم، بهار و تابستان.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۸۱). **فنون بلاغت و صناعات ادبی**. چاپ بیستم. تهران: هما.

